

Stefan Sołtyszewski

Dochody kościelne pod zarządem witrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym

---

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 3/3-4, 311-333

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. STEFAN SOŁTYSZEWSKI

**DOCHODY KOŚCIELNE
POD ZARZĄDEM WITRYKUSÓW W POLSKIM
USTAWODAWSTWIE SYNODALNYM¹**

Dochody kościelne pod zarządem witrykusów były różnorakie. Jedne były stałe, inne dorywcze. Jedne były przewidziane ustawami, inne miały charakter dobrowolnych ofiar i zapisów. Źródła, skąd czerpano dochody, miały dostarczyć dostatecznych funduszy, związanych z utrzymaniem kościoła tj. uposażeniem, reperacją i sprawowaniem służby Bożej.

Rodzaje dochodów stałych były następujące:

1. dochody z beneficjum na rzecz fabryki kościoła,
2. składki wiernych i ofiary,
3. pobożne zapisy czyli legaty,
4. opłaty związane z pogrzebem i podzwonne.

Do niestałych dochodów kościelnych należały:

1. opłaty za chowanie umarłych w kościele,
2. kary pieniężne za różne występki,
3. procenty od kapitałów lokowanych lub pożyczanych.

---

¹ Zob. Sołtyszewski S., *Geneza instytucji witrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, Prawo Kanoniczne 1959, I—II, 425; Sołtyszewski S., *Powoływanie witrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, Prawo Kanoniczne, 1959, III—IV, 341; Sołtyszewski S., *Prawa i obowiązki witrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, Prawo Kanoniczne, 1960, I—II, 263.

1. Prawo dekretalowe stanowi, że beneficjat miał obowiązek dziewiątą lub dziesiątą część z funduszków beneficjum, przeznaczyć na restaurację kościoła².

Biskup krakowski, Wysz, w *Statutach* z roku 1394, chcąc stworzyć t.zw. „peculium ecclesiasticum” zarządził, że dziewiątą część ze swego beneficjum powinien proboszcz oddawać na rzecz fabryki kościelnej³.

Podobne zarządzenie już dla całej Polski wydał arcyb. M. Trąba w roku 1420 a później arcyb. Wężyk powtórzył w swym zbiorze. Zarządzenie to nie wspomina jaka część dochodów z beneficjum ma być przeznaczona na rzecz kościoła, tylko zaznacza, że beneficjat ma przyczynić się ze swych dochodów do naprawy dachu i odnowienia kościoła, jak również kolatorzy, w czym mają im dopomagać witykusy⁴. Nie wiadomo jednak kto miał zarządzać funduszami, pochodzącymi z tego tytułu. To, że witykusy mieli przyczyniać się do reparaacji kościoła z funduszków wiernych nie upoważnia nas do twierdzenia, że oni zarządzali funduszami, płynącymi na ten cel z beneficjum⁵.

Statuty prowincji rygskiej z roku 1428 podkreślają, że wizytatorzy duchowni mają spowodować proboszczów, a nawet zmusić karami, jeśli zajdzie potrzeba, ażeby „de bonis que eis

² c. 1, X, III, 48: „Quicumque ecclesiasticum beneficium habent, omnino adiuvent ad tecta ecclesiae restauranda, vel ipsas ecclesias emendandas, et nonam et decimam reddant. Por. c. 4, X, III, 48: Summarium: Rectores ecclesiarum possunt compelli ut de redditibus, qui supersunt, tenentur conferre ad consructionem seu reparationem ecclesiae.

³ Zob. Ulanowski W., *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków 1887, 36.

⁴ *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis Provincialium auctoritate Synodi Provincialis Gembiciana per deputatos recognitae iussu et opera... D Joannis Wężyk... Editae Cracoviae... A. D. 1630* (Zbiór Wężyka), 234.

⁵ Małecki F., *Udział czynnika świeckiego w zarządzie majątkiem kościelnym w Polsce w pierwszych pięciu wiekach po wprowadzeniu chrześcijaństwa*, Lublin 1949 (maszynopis), 114.

subsunt” dawali składki na restaurację kościoła według swoich możliwości⁶.

Dochody z beneficjum były więc jednym z rodzajów dochodów ściśle kościelnych.

2. Stałym i pewnym źródłem dochodów, z którego witrykusy czerpali fundusze na rzecz kościoła były przeważnie składki wiernych. Różne to były składki i zbierano je w różnoraki sposób, Jedne zbierano w kościele lub przy kościele, inne po domach.

O sposobie zbierania składek, czy ofiar w najdawniejszych czasach, dowiadujemy się między innymi z umowy z roku 1364 pomiędzy proboszczem a zarządem miasta Elbląg. Według tej umowy, zatwierdzonej przez Jana, biskupa warmińskiego, w kościele mogły być jedna lub kilka skarbon, stosownie do woli proboszcza. Skarboney miały być zamykane na klucz. Jeden klucz miał przechowywać proboszcz, drugi witrykusy. Ofiary składane do skarboney były dzielone na dwie części, z których jedna część należała do plebana, druga do fabryki kościelnej⁷.

Tak samo ofiary zbierane przy stacjach z obrazami mają być podzielone pomiędzy proboszcza i fabrykę kościoła⁸.

Składki mają być zbierane nie tylko poza kościołem, lecz i w kościele, ale w oznaczonym czasie. Witrykusy od *Matutinum* do *Tercji* włącznie powinni chodzić poza kościołem, po

---

⁶ Jacobson H., *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen mit Urkunden und Regesten*, Königsberg 1837, 41: „ipsis visitoribus districte praecipiendo mandamus, ut rectores ipsos inducant et si opus fuerit penis legitimis compellant, quod de bonis que eis subsunt de stipendio suarum ecclesiarum collectis pro restauratione earundem quibus merito sunt obnoxii contribuant juxta posse”.

⁷ Jacobson H., j.w., 112. *Sententia sive arbitrium inter plebanum civitatis Elbing et consules ibidem de tegimine ecclesiae parochialis ibidem 1364.*

⁸ Jacobson H., j.w., 113: „Neque stationes aliquas cum ymagines sine consensu Plebani faciant ut in oblacionibus debitis defraudetur, sed de suis consensu si quas fecerint, quidquid ad illas datum, positum a fidelibus vel oblatum causa devotionis fuerit, inter plebanum et fabricam per medium pro eis reparacione et usibus divinis necessariis dividatur...”

cmentarzu kościelnym z tacką (cum tabulis), zbierając ofiary. Po *Tercji* przestaną zbierać, aż dopiero po *Offertorium* na Sumie, znowu zaczną zbierać ofiary wewnątrz lub na zewnątrz kościoła według własnego uznania. Wszystko, co zbiorą ma być obrócone na potrzeby kościoła, a nie proboszcza, tak jak to było postanowione na synodach⁹.

Widzimy więc, że był zwyczaj zbierania ofiar na tackę w kościele od najdawniejszych czasów.

Często na tle zbierania składek powstawały nieporozumienia pomiędzy witrykusami i proboszczami. Proboszczowie niechętnym okiem patrzyli na zbieranie ofiar przez witrykusów w kościele. Były również nieporozumienia pomiędzy proboszczem i witrykusami przy podziale dochodów kościelnych¹⁰. Celem uniknięcia nieporozumień na przyszłość niektóre statuty synodalne określiły szczegółowo jakie rodzaje dochodów należą do fabryki kościoła, a jakie do proboszcza. Tak na przykład na Warmii, statuty synodalne określały, że:

- a) ofiary złożone przy ołtarzu należą do proboszcza,
- b) ofiary złożone na tacę, do woreczka, lub do skarboxy należą do fabryki kościelnej,
- c) ofiary złożone przed Najświętszym Sakramentem, przy obrazach świętych, lub w inny sposób w kościele lub poza kościołem, mają być podzielone na dwie części: pomiędzy proboszcza i fabrykę kościoła.

Postanowienie to, podkreśla prawodawca, nie narusza w niczym umów, na podstawie dawnych zwyczajów, a probowanych w jakichkolwiek kościołach¹¹.

---

⁹ Tamże: „Item cum tabulis vadant vitrici ecclesiae petitoriis ab hora matutinali usque ad terciam inclusive in cimeterio tamen extra ecclesiam et non intra, ex tuncque cessent et post sanctum offertorium summe misse item vadant intra ecclesiam vel extra prout placet et quidquid super illis datum positum vel oblatum fuerit a fidelibus causa devotionis, fabrica et non plebanus integre tollat, ut de his est dudum per predecesores nostros et nos ordinatum in synodis et statutum”.

¹⁰ Małecki F., j.w. 117.

¹¹ Hipler F., *Constitutiones Synodales Warmienses, Sambienses, Pomesanienses, Culmenses, nec non provinciales Rigenses. Brunsber-*

O zbieraniu składek w kościele, czyli t.zw. kolektach, czerpiemy wiadomości również z innych synodów. Statuty Mikołaja Trąby mówią ogólnie o dochodach, płynących z ofiar na rzecz fabryki kościoła, nie wyliczając poszczególnych rodzajów dochodów¹².

Synody natomiast Poznański z roku 1720¹³ i z roku 1738¹⁴ wymieniają składki kościelne czyli kolekty jako jeden z rodzajów dochodów kościelnych, z których witrykusy czerpią fundusze na rzecz kościoła. Synody te wyszczególniają jeszcze inne rodzaje dochodów kościelnych, a mianowicie:

- a) opłaty pogrzebowe,
- b) opłaty za podzwonne,
- c) kary pieniężne,
- d) pobożne zapisy,
- e) zyski od kapitału kościelnego.

Synod Gdański z roku 1745 wymienia pięć rodzajów dochodów kościelnych pod zarządem witrykusów:

---

gae 1899, 63, nr 44. Synodus Martini Cromeri Coadiutoris Warmiensis anno 1575 celebrata: „Circa oblationes servatam hactenus consuetudinem presenti statuto innovamus. Quidquid offertur ad altare solius parochi erit; quidquid ad tabulam seu in sacculum vitricorum vel ad truncum, ecclesiae fabrica id sibi vendicabit; quidquid vero oblationum coram venerabili Sacramento aut ad imagines Sanctorum, seu alias intra vel extra ecclesiam obvenerit, ex dimidio dividetur inter parochum et ecclesiam. Salvis quarundam ecclesiarum actis, praescripta consuetudine approbatis, quibus hac constitutione derogatum nolumus”.

¹² Zbiór Mikołaja Trąby, j.w., 229.

¹³ *Synodus dioecetana Posnaniensis sub D. Christophoro Antonio Szembek, Varsaviae celebrata a. 1720, cap. XII: „(vitrici) pecunias tam a sepulchris, quam et ex pulsantibus, et collectis „workowe” dicitis, etiam eleemosynis, ac multitis a publice delinguentibus, et aliis piis oblatiis, ad hunc finem legatis et obventionibus percipient, et ad carbonem imponent, et pro fabrica, vino, cera saevo; lotionem et reparationem paramentorum sacrorum... cum consilio Parochi expendent”*.,,

¹⁴ *Decretales summorum pontificum pro regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecetianorum Regni eiusdem ad summum collatae...* Editae cura et studio Zenonis Chodyński. et Eduardi Likowski..., Posnaniae 1882 (Zbiór Żórawskiego), 489.

- a) opłaty pogrzebowe,
- b) pobożne zapisy,
- c) dobrowolne ofiary,
- d) jałmużna,
- e) podzwonne¹⁵.

O zbieraniu składek czyli kolekcje mówią również liczne protokoły wizytacyjne z różnych diecezji, które stwierdzają, że ofiary te były zbierane przez witykusów lub, z braku tych, przez innych parafian. Kolekty te zbierano zwykle w niedziele i święta po kazaniu, kiedy jest większy napływ ludzi¹⁶. W niektórych diecezjach kolekty zwano inaczej popularnie „workowe”, niewątpliwie dlatego, że zbierano je do woreczka¹⁷.

Na mocy statutów M. Trąby z roku 1420 witykusy byli zobowiązani składać sprawozdania z zebranych funduszków proboszczowi i w porozumieniu z nim zakupić najpotrzebniejsze rzeczy dla kościoła. Nie stosującym się do tego przepisu, miał proboszcz prawo zabronić zbierania ofiar w kościele „ad tabulam”¹⁸.

Zapiski sądowe wieluńskie z roku 1460 podają, że proboszcz zabronił witykusom chodzić po kościele i zbierać ofiary. Ci

¹⁵ Tamże, *Culmensis an. 1745*: „Quorum (Scil. vitricorum) muneris erit proventus pro fabrica et necessitatibus ecclesiae, uti a sepulturis tertiam partem, legata pia, largitiones, elemosynas, solutiones a pulsibus campanorum colligare...”

¹⁶ *Visitatio Eccl. Paroch. a. 1639 et alio*, j.w., 233. *Ecclesia Parochialis S Joannis Baptistae Vladislaviensis*: „Vitrici ecclesiae sunt qui diebus Dominicis et festis de mane quando frequentior concurrunt populus exigunt ab offerentibus pecuniam...” Por. tamże, 157, *Kościół sive Kościelna Wieś*. „Vitrici... Percipiunt Eleemosynam diebus Dominicis et allis festis... Tamże, 340, 594, 33. *Brestia*: „Vitrici Ecclesiae ad praesens nulli erant. Exigebatur quidem Eleemosyna ab offerentibus post concionem per aliquos...”

¹⁷ Zob. *S. Posnaniensis 1720*, j. w., cap XII.

Por. *Decanatus Brestensis 1699*, j.w., Chodecz... „Vitrici... relictum tum et alias Eleemosynas, videlicet workowe, in Cistam seorsinam reponent”.

Tamże, *Brzeście*: Nec non de Eleemosynis, funeralibus, ac de pecunia ex sacculo proveniente qualiter in rem data cedit”.

¹⁸ *Małeck i F.*, 120, 121.

oskarżyli go przed sądem duchownym. Proboszcz w swojej obronie zeznał, że zabronił im zbierać ofiary, ponieważ nie składają przepisanych prawem sprawozdań i nie chcą kupić za zebrane pieniądze koniecznych rzeczy do kościoła. Sąd nakazał witrykusom, aby stosowali się do obowiązujących przepisów statutów prowincjonalnych i aby kupowali „omnia necessaria” dla kościoła¹⁹.

Kiedy ofiary zebrane w kościele lub zapisane darowizną nie wystarczały, ustawodawstwo synodalne przewidywało zbierkę składek po domach, zwłaszcza gdy chodziło o większe wydatki, na przykład odnowienie kościoła²⁰.

W zbieraniu składek po domach brali udział wszyscy parafianie po kolei, chodząc po dwóch, przez jakiś czas, od domu do domu. Kto nie chciał zbierać składek lub nie mógł, opłacał pewną sumę pieniędzy i obowiązek ten przechodził na następnego z kolei. Suma jaką należało złożyć była określona. Można było za pewną opłatą zwolnić się na zawsze z tego obowiązku²¹.

¹⁹ *Acta Capitulum nec non iudiciorum ecclesiasticorum* edidit Ulanowski B., Kraków 1902, vol. II, pars I, s. 396, nr 822, r. 1460: „In causa vitricorum ecclesia parochialis in Oszarów... Et dominus decrevit omnia necessaria pro eisdem pecuniis procurare secundum consuetudinem diu tentam (circa) omnia servandam”.

²⁰ Jacobson H., j.w., 40. Statuta Provincialia Concilii Rigensis an. 1428 cap. XXIV: „Si autem ad hoc fabricae non suppetant facultates parochianos illarum ecclesiarum moneant et inducant, ut iuxta possibilitatem auxilium praestant pro ecclesia ipsorum, quando necessitas extiterit, restauranda”.

²¹ *Acta Capitulum nec non iudiciorum ecclesiasticorum* ed. Ulanowski B., Kraków 1908, vol. III, s. 336, nr. 811, r. 1517. „In causa honor. Stanislai plebani et vitricorum in Wyrzchlasch occasione petitionis cum tabula ac conducionis robotrum et scindularum pro ecclesia in Wyrzchlasch, quotiens opus fuerit, dominus decrevit... quatenus ipsi cmethones de Wyrzchlasch omnes et singuli, bini et bini infra duas ebdomadas ordinarie debent ambulare cum tabula ad petendum eleemosinas pro necessariis ecclesia, quod si quis aliquo labore, dum ad eum ordo pervenerit, detentus aut occupatus esset, extunc sequenti et proximo vicino debet tabulam porigere dimidium grossum dando. Prefati vero cmethones tres de Chochlow debent absoluti esse a tabula seu petitione cum tabula et pretextu huiusmodi debent dare annis singulis pro festo Natalis Dni quilibet eorum per I gr. pro ecclesia in Wyrzchlasch”.

Był zwyczaj na Warmii, że składki rozkładano równomiernie na wszystkich parafian, niezależnie od zamożności, dzieląc daną sumę przez liczbę parafian²². Synod Warmiński z roku 1610 uzależnił wysokość składki, płaconej przez poszczególnych parafian, od wielkości obsianego gruntu²³.

Statuty prowincji rygskiej z roku 1428 podkreślają, że proboszczowie, chcąc zachęcić swych parafian do ofiarności, powinni sami świecić przykładem ofiarności na rzecz kościoła²⁴.

W tych samych statutach znajdujemy wzmiankę o odpuszczeniu 40 dni dla ofiarodawców na rzecz fabryki kościoła²⁵.

3. Innym źródłem, skąd czerpano dochody dla powiększenia majątku kościelnego, były pobożne zapisy na kościół t.zw. legaty²⁶. Legaty były dwojakiego rodzaju: jedne szły na utrzymanie i uposażenie kapłana, inne były przeznaczone na potrzeby ściśle kościelne, „pro fabrica ecclesie²⁷. Była bowiem zasada, że w parafiach dobrze postawionych, dochód kościoła był oddzielony od dochodów proboszcza²⁸. W zapiskach sądowych z roku 1499 czytamy, że pewien szlachcic zapisał dwa konie i dwa woły kościołowi. Pieniądze uzyskane za nie po sprzedaży miały być podzielone na dwie części. Jedną część mieli otrzymać księża, aby się modlili za duszę ofiarodawcy

---

²² *Encyklopedia Kościelna*, j. w., t. XI, 240.

²³ Tamże.

²⁴ Jacobson H., j. w., 41.

²⁵ Tamże: „Nos autem omnibus manus adiutrices pro fabrica ecclesiarum huiusmodi porrigentes, vere penitentibus et confessis, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confessi quadraginta dies de iniuncta eis penitentia misericorditer in domino relaxamus”.

²⁶ Zob. S. Posnaniensis 1720, j. w., *Zbiór Żórawskiego*, S. Culmensis 1745, 489.

²⁷ Małecki F., j. w., 122, 123.

²⁸ *Decretum Reformationis circa Visitationem Ecclesiarum. Decretu Voynicensi expeditum in Anno 1792*, f. 4b: Quia in omnibus bene regulatis Parochiis proventus Ecclesiae omnino separati esse debeant a Proventu Parochi...”

i jego przodków, a drugą witrykusy na restaurację i potrzeby kościoła²⁹.

Często przy sporządzeniu testamentu byli obecni witrykusy i oni byli naznaczeni wykonawcami ostatniej woli³⁰.

„De piis oblatis” lub „piis legatis”, jako o jednym z rodzajów dochodów kościelnych, wspominają synody diecezjalne: Poznański z roku 1720 oraz z roku 1738 i Chełmiński z roku 1745³¹. Inne synody o dochodach kościelnych mówią ogólnie „de proventibus”³².

Z protokółów wizytacyjnych dowiadujemy się, że pod kluczem witrykusów znajdowały się pieniądze, pochodzące „tam ex legatis quam ex eleemosynis”³³. W aktach wizytacyjnych diecezji krakowskiej znajdujemy wzmiankę, że w parafii Czaniec z pewnej fundacji, dochód wynoszący 70 florenów podzielono między proboszcza, rektora szkoły i witrykusów. Z tej sumy proboszcz otrzymał 42 floreny, rektor szkoły — 6, a resztę, mianowicie 22 floreny otrzymali witrykusy na reparację kościoła³⁴. Ze słów niektórych posiadanych akt wizytacyjnych dowiadujemy się, że w legatach zapisywano na rzecz

29 *Acta Capitulotum*, j. w., vol. III, pars I, s. 73, nr 185, r. 1499: „Tenor testamenti prefati: In nomine s. Trinitatis... In primis de bonis mihi a Deo concessis coram testibus... primo et principaliter lego equum et equam cum II bobus ecclesie in Ostralağa plebano et eius presbiteris, quibus venditis medium detur in manus vitricorum pro reformatione aut perpetua necessitate ecclesie mediumque presbiteris ibidem pro commemoratione anime non tantum mee, quam etiam meorum predecessorum...”

30 Małecki F., j. w., 123.

31 Zob. nota 26.

32 *Zbiór Żórawskiego*, j. w., 90. Varmiensis an. 1610.

33 *Acta visitationis Eccl. paroch... per Dominum Adamum Leśniewsky...* 1632—1633, 7: Carbona ecclesiae est sub clavibus aedituorum cum scitu Parochi in qua tam ex legatis quam ex eleemosinis in paratis sunt f. 150... Tamże, 11: „in qua carbona sunt ad presens flor. 60, partim ex eleemosinis partim ex legatis collectis pro necessitatibus Eccl. magis necessariis”.

34 *Visitatio Quindecim Decanatum in Dioecesi Cracoviensi a Perillustri et Rndissimo Dno Nicolao Oborski Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Archidiacono Laodicen. Sugfraganco Archidiacono Vi-*

kościół nie tylko pieniądze, lecz również inwentarz żywy, na przykład konie, krowy, z których dochód czerpali witrykusy na fabrykę kościelną, a rachunki składali proboszczowi³⁵.

Zapisy pobożne czyli legaty lub fundacje były jednym z zasadniczych źródeł dochodów kościelnych.

4. Do stałych źródeł dochodów kościelnych pod zarządem witrykusów należy zaliczyć część opłat związanych z pogrzebem i t. zw. „podzwonne”.

Synod Poznański z roku 1720 napomyka ogólnie o pieniądzach z pogrzebów i podzwonnego, które mieli pobierać witrykusy i składać do kasy kościelnej³⁶.

Na tle opłat pogrzebowych, z których część szła na utrzymanie duchowieństwa, a część na fabrykę kościelną, powstawały różne nieporozumienia pomiędzy proboszczami a witrykusami. Chcąc temu zaradzić synod następny (Poznański) z roku 1738 stanowi, że dwie trzecie opłat pogrzebowych będzie pobierał proboszcz, $\frac{1}{3}$ natomiast witrykusy na rzecz kościoła³⁷. To samo rozgraniczenie czyni Synod Chełmiński z roku 1745³⁸. Odzwierciedleniem przepisów synodalnych było prak-

---

cario in Spiritualibus et Officiarii Generali Cracoviensi in tempore ab 1663 ad a. 1665 expedita, 151: „Ex qua fundatione solutus census per florenos Septuaginta. Parochus percipit florenos quadraginta duos. Rector Scholae florenos sex. Reliquum Census nempe florenos viginti duos, Vitrici pro reparatione Ecclesiae percipiunt”.

³⁵ *Acta visitationis ex: terioris Decanatum Skawinen... per Dnum Joannem Foxium... Archidiaconum Crac... a. 1617, f. 29. Villa Ziski. „Item pro fabrica eccle. sunt Vaccae quinquaginta quinque a quibus annuatim duodecim est solvuntur, de qua pecunia et de collectis eccl. fit ratio... „Tamże, f. 32. Villa Thecznek: „Item habet haec ecclesia pro fabrica Vaccas viginti tres a quibus singulis in annum duodecim gl. solvuntur. De quibus et de collectis fit ratio festo S. Martini, a vitricis”. Tamże, f. 46. Por. *Visitatio Eccl... 1639 et alio, j. w., 556. Krzywosądzka: „Pecora Ecclesiae aut parochialia hic non sunt, similiter nec legata alia”.**

³⁶ Zob. nota 13.

³⁷ *Zbiór Żórawskiego, j. w., 489: „Quoniam inter parochos et aecomomos ecclesiae lis et controversia respectu funeralium intercedit, statuimus, ut duae partes cedant parochi, tertia vero in rem ecclesiae ad carbonam per vitricos reponatur”.*

³⁸ Zob. nota 15.

tyczne zastosowanie ich w życiu parafialnym, czego świadectwem są akta wizytacyjne. Z protokołu wizytacyjnego parafii Chodecz w dekanacie brzeskim, diecezji włocławskiej, dowiadujemy się, że witrykusy pobierają opłaty z okazji pogrzebu, z czego uiszczają $\frac{2}{3}$ proboszczowi, względnie jego wikariuszowi za kondukt i procesję, resztę składają do skarboxy kościelnej, zapisując w księdze³⁹.

Ustawodawstwo synodalne stanowi również, że opłaty za „podzwonne” mają być przeznaczone także na rzecz fabryki kościelnej. Widocznie zdarzały się nadużycia w związku z dzwonieniem w dzwony z okazji czyjegós zgonu, gdyż Synod Warmiński z roku 1610 podkreśla, aby dzwonnice były zamknięte i aby nie dzwoniło bez zezwolenia proboszcza. Witrykusy mają czuwać razem z proboszczem, aby za zmarłych nie dzwoniło zbyt wiele razy i zbyt długo, lecz tylko dwa albo najwyżej trzy razy, przez pół kwadransa⁴⁰. Opłatę za dzwonienie ustalają proboszcz, urzędnicy miejscy i witrykusy przy omawianiu pogrzebu⁴¹. Dziwi nas zapewne mieszanie się urzędników świeckich do spraw kościelnych. Trzeba więc zaznaczyć, że w tych czasach zwłaszcza na Warmii, witrykusy razem z radnymi, wójtami i sołtysami byli faktycznymi przedstawicie-

³⁹ *Decanatus Brestensis 1699*: „Vitrici autem... in presenti visitatione... constituti... qui ab hac die ratione funeralium contractum facient, pecuniam recipiunt, Venerabili Rndo Praeposito vel alio vicario pro conductu et processione proportionaliter solvent, relictum... in Cistam seorsinam reponent, eadem in registro connotabunt”.

⁴⁰ *Zbiór Żórawskiego*, j. w., 493. *Varmiensis a. 1610*: „Turres campanilles clausae ubique sint, nec quisquam ad pulsandum sine consensu et licentia parochi admittatur, qui etiam una cum vitricis attendere debent, ne pro mortuis frequenter et nimis diu, sed bis vel ad summam ter, idque per dimidium horae quadrantem...”

⁴¹ Tamże:... „certo soluto pretio, a parocho, magistratibus, vitricisque pro funibus tractoriis, allisque rebus ad eas spectantibus constituto pulsantur”.

Por. *Acta Capitulorum*, j. w., vol. II, s. 415, nr. 954, r. 1489: „Et dominus iudex decrevit, quod emethones, vitrici et sculteti ville Szokoliki... nec ad campanas sine voluntate plebani, dum fumus occurrit et solario pulsare presumant”.

lami parafii w sprawach majątkowych. Zagadnieniu temu ks. Małecki poświęca cały ustęp w swej pracy⁴².

Do niestałych dochodów kościelnych pod zarządem witrykusów należy zaliczyć: 1) apłaty za chowanie umarłych w kościele, 2) kary pieniężne za różne przestępstwa oraz 3) zyski od kapitałów lokowanych lub pożyczanych na procent.

1). Przywilej grobu w kościele, usankcjonowany ustawami, miał tylko kolator, wybitny dobrodziej kościoła, lub ten kto nabył to prawo na mocy zwyczaju. Kto oprócz wyżej wymienionych osób pragnął być pochowany pod posadzką kościoła, musiał przywilej ten opłacić sumą jednej marki, przeznaczoną witrykusom na kościół a nie plebanowi⁴³. Mamy dowody źródłowe na to, że czasem opłaty te pobierali nieprawnie duchowni na osobiste cele⁴⁴.

Ograniczenia w chowaniu nieboszczyków w kościele, czyniono ze względów estetycznych, aby nie deformować posadzki kościelnej licznymi grobami i ze względów higienicznych, aby uniknąć zarazy⁴⁵. Mimo tych zastrzeżeń oraz opłat i w późniejszych czasach nagminnie chowano umarłych w kościele lub przy kościele. Dochody z tego tytułu były znaczne i w protokołach wizytacyjnych wymieniane są obok dochodów z kolekty.

⁴² Małecki F., j. w., 90—98.

⁴³ Abraham Wł., *Najdawniejsze statuty synodalne archidiecezji gnieźnieńskiej oraz statuty z rękopisu Oss. Nr. 1627*. Kraków 1920, 23. Statuta synodalia Lanciensia, cap. 15: „Item quia propter multitudinem sepiendorum ecclesie in pavimentis deformantur et homines ipsas visitantes et fetoribus temporibus estivos, ut plurimum, inficiuntur, ut igitur talibus obvietur, statuimus, ut nullus deinceps in ecclesiis sepeliatur, nisi patronus vel notabilis benefactor aut qui alias ab antiquo liberam habuerit sepulturam. Si quis autem preter istos supradictos in ecclesia pecierit supulturam, pro fabrica ecclesie unam marcam assignabit vitricis ecclesie et non propter pro plebano presentanda”.

⁴⁴ *Visitatio Eccl. Paroch...in anno 1639 et alio*, j. w., 292: „Expositum est quod pro sepulchris et tumulatio fidelium in ecclesia offeratur pecunia aliquando sex, aliquando septem floreni et amplius quam Parochi et Vicarii percipiunt et in suum usum convertunt”.

⁴⁵ Abraham Wł., j. w., 23.

Protokół z wizytacji w mieście Radziejowie podkreśla, że dochody te gromadzili również panowie witrykusy (Dni vitrici)⁴⁶.

2). Kary pieniężne, wymierzone przeciwko publicznym grzesznikom oraz za inne wykroczenia przeciwko ustawom synodalnym, zasilały również kasę kościelną⁴⁷. Do publicznych grzeszników zaliczano między innymi duchownych — konkubinariuszy. Statuty synodalne, stanowiły, że duchowny jeśli jest konkubinariuszem ma być pozbawiony dochodów z beneficjum, a oprócz tego zasuspendowany. Statuty Tomasza Strzępińskiego, biskupa krakowskiego, z roku 1459, podkreślają, że każdy duchowny — konkubinariusz publiczny, niezależnie od godności i urzędu, nawet biskup, ma być pozbawiony przez przeciąg trzech miesięcy dochodów z beneficjum. Dochody, przypadające w tym czasie, mają być obrócone przez przełożonych na rzecz fabryki kościelnej (in fabricam)⁴⁸. Również za inne występki, wykraczające przeciwko ustawom synodalnym, były przewidziane i określone kary pieniężne z przeznaczeniem ich na fabrykę kościoła.

Statuty Nankera z roku 1320 stanowiły, że poświęcenie świec i palm ma się odbywać w katedrze, a nie gdzie indziej, mają tam być urządzone również stacje z krzyżem oraz, że w szkole katedralnej, a nie gdzie indziej mają być nauczane „artes liberales”. Przekroczenie tych postanowień podlega karze w kwocie jednej marki na rzecz fabryki kościoła katedralnego⁴⁹.

---

⁴⁶ *Visitatio Eccl. Paroch... in anno 1639 et alio*, j. w., 503. Radziejów (miasto):... „Porro haec pecunia ut praefati Dni Vitrici retulerunt... sub temporibus concionis, tum et a sepulturis corporum in eadem Ecclesia humatorum...”.

⁴⁷ Zob. nota 13.

⁴⁸ *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi*, Cracoviae 1875, 111. Statuta Thomae Strzępiński Episcopi Cracoviensis. Ab. 1459:... „Quicumque clericus... infuerit publicus concubinarius, — a perceptione fructuum omnium suorum beneficiorum, trium mensium spacio, sit ipso facto suspensus, quos suos superior in fabricam, seu eciam aliam evidentem ecclesiarum utilitatem, ex quibus hii fructus percipiuntur, convertat”.

⁴⁹ Heyzmann U., j. w., 17: „Transgressores autem huius constitutionis penam unius marce ipso facto incurrant, pro fabrica predictae Ecclesie convertende”.

Statuty M. Trąby przewidywały również karę pieniężną w sumie jednej marki, z przeznaczeniem jej na fabrykę kościoła katedralnego, w stosunku do proboszcza, któryby pochował w swoim kościele parafialnym nieboszczyka z obcej parafii bez zezwolenia biskupa⁵⁰. Statuty Piotra Wysza (biskupa krakowskiego), z roku 1396, oprócz innych kar, przewidzianych przez kanony, naznaczały trzy marki kary na rzecz fabryki kościoła katedralnego, na duchownego, który by ośmielił się zawezwać innego duchownego przed sąd świecki⁵¹. Ustawodawstwo synodalne stanowiło również kary za zbeschczeszczanie świątyni lub cmentarza. Połowa kary w tym wypadku szła „pro fabrica cathedrali”, a druga połowa na rzecz kościoła zbeschczeszczanego⁵².

Biskupi na podstawie ustawodawstwa mieli prawo zmusić delikwenta do zapłacenia kary pieniężnej pod groźbą ekskomuniki. Ekskomunika była czasem połączona z suspensą oraz pozbawieniem dochodów z beneficjum na pewien czas lub na zawsze, w części lub całkowicie⁵³.

Kary pieniężne za różne wykroczenia, przeznaczone na fabrykę kościelną, znajdowały się również pod zarządem wityrykusów i stanowiły dodatkowe źródło dochodów kościelnych.

3). Wreszcie ostatni rodzaj dochodów kościelnych pod zarządem wityrykusów to zyski od sum lokowanych lub pożyczanych na procent. Większą sumę pieniędzy, która nie mogła być aktualnie wydatkowana, za radą wityrykusów wypożyczano na procent, który obracano na rzecz kościoła⁵⁴.

⁵⁰ Tamże, 54: *Statuta Petri II Vissi de Radolin Episcopi Cracoviensis Anno 1396*: „...ultra penas per canones expressas et inflictas, sententiam excommunicationis ipso facto se noverit incursum per nos vel nostros successores absolvendas, et trium marcarum monete communiter currentis penam decernimus incurrere eo facto, pro nostre ecclesie fabrica convertendas”.

⁵¹ Heyzmann U., j. w., 218.

⁵² Heyzmann U., j. w., 237.

⁵³ Małecki F., j. w., 128.

⁵⁴ *Synodus Dioecisana Praemystiensis praesidente D. Andrea Szoldrski a. D. 1636*. Cracoviae 1636, 11: „...vel si aliqua maior sit Summa, quam in Ecclesia expensas converti possit, perpetuus aliquis Census ematur, et in rem ecclesiae... cum consilio Magistratus loci, vel Victricorum Ecclesiae, collocetur...”.

Dochody ściśle kościelne, wyżej omówione nie mogły być użytkowane przez proboszcza, ani witrykusów na ich osobiste cele, lecz w całości miały być obrócone na pożytek kościoła⁵⁵.

Z a k ń c z e n i e

Niniejszy artykuł jest końcowym rozdziałem mojej pracy o instytucji witrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym na przestrzeni pięciu wieków przed rozbiorami. Przedstawiłem w niej genezę instytucji witrykusów, powoływanie ich na urząd, ich prawa i obowiązki, oraz rodzaje dochodów, zostających pod ich zarząd⁵⁶.

Vitricus to nazwa powszechnie przyjęta przez ustawodawstwo synodalne na oznaczenie świeckich współrzędców majątku kościelnego. „Polacy łacińską nazwę witrykus przyjęli”⁵⁷, dlatego i my nazywamy ich witrykusami.

W opracowaniu tego tematu opierałem się na tekstach źródłowych, zaczerpniętych z ustawodawstwa synodalnego Polski, poczynwszy od pierwszej wzmianki źródłowej z roku 1320 „de vitricis”, aż do rozbiorów; na protokołach wizytacyjnych i zapiskach sądowych z tego okresu.

Ustawy synodalne naświetlają stronę prawną naszego zagadnienia. Protokoły wizytacyjne z różnych diecezji Polski odzwierciedlają jakdyby „drugą stronę medalu”, stwierdzając jak w praktyce były realizowane ustawy synodalne. Odchylenia i wykroczenia przeciwko ustawom synodalnym i długoletniemu zwyczajowi wykazują zapiski sądowe, które są kopalnią wiadomości o witrykusach.

---

⁵⁵ *Constitutiones et Decreta Synodi Dioecesanæ Plocensis sub D. Andrea Stanislao Kostka in Załuskie Załuski, Pultoviae 1733 celebrata. Varsaviae A. D. 1735: „Prohibemus etiam, ne amodo quispiam Beneficiatus pecuniam Ecclesiae propriam, ex ipsis proventibus, seu ex pia largitione Fidelium congregatam, in propriam ac peculiarem usum suum convertere...”*

⁵⁶ Zob. notę 1 niniejszego artykułu.

⁵⁷ Encyklopedia kościelna, Warszawa 1876, XI, 238.

Wielką trudność przy opracowaniu tego tematu stanowi brak literatury. Śmiało można powiedzieć, że w literaturze prawnohistorycznej o wityrykusach tak, jakby nic nie było. Poza ogólnym, encyklopedycznym opracowaniem⁵⁸, dotyczącym naszego zagadnienia, przez ks. Z. Chełmickiego oraz szczegółową rozprawą doktorską ks. Feliksa Małeckiego, wyżej cytowaną, piszący innych opracowań nie napotykał. Te dwie prace naświetliły temat nas interesujący, zostały odpowiednio wykorzystane i wprowadziły piszącego „in medias res”. Trzeba było również oprzeć się niekiedy na luźnych uwagach autorów, którzy tylko „obiter” poruszali to zagadnienie.

Praca niniejsza nie wyczerpuje całości zagadnienia, rzuca jednak sporo światła na problem udziału świeckich w zarządzie majątkiem kościelnym i wykazuje ich uprawnienia w sprawach kościelnych, odnoszących się do dziedziny materialnej.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I OPRACOWAŃ

I. ŹRÓDŁA

A. Rękopisy

Acta Visitationis ex: terioris Decanatum Skawinen. Novimontis, Oswiecinen. Zatorien. ad Archidiaconatum crac. pertinen. per Admodum Rendum Dnum Joannen Foxium I. U. D. Archidiaconum Crac. Protonotarium Apostolicum in Anno Dni Mil. — mo Sexcetesimo Decimo Septimo auctoritate ordinaria factae sub felicibus auspiciis Illmi et Rend-mi Domini Dni Martini Szyszkowski Episcopi Cracovien. Ducis Severien. Ex Archivo Capituli Cathedralis Cracoviensis.

Acta visitationis Ecclesiarum parochialium, Hospitalium, Oratorium, Capellarum, Altarium in Archidioecesi et Archidiaconatu Gnesnensi consistentium... per Illrem et Adm. Rndum Dominum Adamum Lesniewsky Archidiaconum Gnesnen. Posnanen. Pouthavien. Canonicum iuxta modum in Constitutionibus Archidioecesis traditum expeditae, conscripta servantur 1632—1633. Archivum Metr. Kurii w Gnieźnie.

Acta Visitationum Nr. 61. Visitatio Archidiaconatus Cracoviensis per Illustrissimum Dnum Michaelem de Magna Kunice Kunicki Episcopum Arsonensem Suffraganeum et Archidiaconum protunc Cracoviensem Annis Infrascriptis Peracta. Decanatus Skalensis 1727. Decanatus Vitoviensis 1727. Archivum Capituli Metropolitanum Cracoviensis.

Acta Visitationis Generalis Ecclesiarum Archidiaconatus Calisiensis per Perill. Rev. Dnum Joseph Gemborek A. D. 1781, 82, 83 Expeditae. Archivum Metr. Kurii w Gnieźnie.

Decanatus Brestensis 1699 (bez karty tytułowej). Jest to księga wizytacyjna dekanatu Brześć. Archiwum Kurii Włocławskiej.

Decretum Reformationis circa Visitationem Ecclesiarum Decanatu Woynicensi in Anno 1792 expeditum. Ex Actis Książęcō-Metropolitalna Kuria w Krakowie.

Peneralis Visitatio Ecclesiarum in Archidiaconatu Gnes. consistentium per Perillustrem Rndissimum Antonium Wyczałkowski I. U. D. Canonicum Metropolitanum Gnesnen. Archidiaconum Calisien. Visitatorem Generale Delegatum continuata et perfecta A. D. 1766. Archivum Metrop. Kurii w Gnieźnie.

Visitatio Archidiaconatum Crusficiensis et Pomeraniae Anno Domini 1582 et 1583. Ratio Visitationis Archidiaconatus Crusviciensis in Dioecesi Vladislaviensi. Per me Thomam Zakrzewski Archidiaconum Crusviciensem et Canonicum Vladislaviensem Anno Domini 1582. Archiwum Metr. Kurii w Gnieźnie.

Visitatio Quindecim Decanatum in Dioecesi Cracoviensi a Perillustri. et Rndissimi Dno Nicolao Oborski Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopo Archidiacono Laodinen. Sufraganeo Archidiacono Vicario in Spiritualibus et Officiali Generali Cracoviensi in tempore ab 1663 ad 1665 expedita. Ex Actis Książęco-Metropolitanej Kurii w Krakowie.

Visitatio Perillmi Borzyslawski Archidiaconi Vladislavien. A-o Dni 1711. Visitatio ecclesiarum Parochialium in Archidiaconatu Vladislaviensi sub Felici Regimine Illmi et Rndmi Dni Dni Constantini Feliciani Szaniawski Dei et S. Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Vladislavien. et Pomeraniae Perillrem Joannem Stanislaum Borzyslawski Archidiaconum Vladislaviensem In 1711 expedita. Ex libris Archivi V. Capituli Vladislavien.

Visitatio Ecclesiarum Parochialium In Archidiaconatu Vladislaviensi iussu Illmi Math: Lubieński Eppi Cuj: et Pom. Per Admodum Rndum Dnum Sebastianum Grotkowski I. U. D. Archidiaconum Vladislaviensem In Anno Domini Millesimo Sexcentesimo trigesimo nono et alio successive facta et expedita. Ex Actis Vnbilis Capituli Vladislaviensis A. D. 1728.

B. Druki

Acta Capitolorum nec non Iudiciorum Ecclesiasticorum selecta edidit B. Ulanowski, vol. II. Kraków 1902.

Acta Capitolorum nec non Iudiciorum Ecclesiasticorum selecta edidit B. Ulanowski, vol. III, Pars I. Kraków 1908.

Antiquissimae Synodales Provinciae Gnesnensis. H u b e r., Petropoli 1856.

Canones et Decreta concilli Tridentini. Taurini 1913.

Codex Iuris Canonici. Typis Polyglotis Vaticanis 1948.

Constitutiones Concilii Provincialis Moguntini sub Rev. ...Dn.

Sebastiano... Archiepiscopo Moguntino... A. D. 1549 celebrati.

Contitutiones et Decreta Synodi Dioecesanae Posnanensis praesidente... D. Andrea de Szoldry Szoldrski... A. D. 1642. Posnaniae A. D. 1642.

Constitutiones et Decreta Synodi Diecesanae Plocensis sub D. Andrea Stanislaos Kostka in Żaluskie Żaluski, Pułtowie 1733 celebrata. Varsaviae A.D. 1735.

Constitutiones Synodi Dioecesis Luceoriensis ab... D. Andrea Gem-bicki. Episcopo Luceoriensi A.D. 1641, Luceoriae celebratae. Cracoviae In Officina Typographica Andreae Petricovij S.R.M. Typographi.

Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub... D. Stanislao In Słupow Szembek... Archiepiscopo Gnesnensi... Lovicij A.D... 1720 celebratae. Varsaviae Typis S.R.M. Scholarum Piarum.

Constitutiones Synodorum Metropolitanae Eccl. Gnesnen. Provincialium, auctoritate Synodi Provincialis Gembicianae per Deputatos recognitae Iussu vero et opera... D. Joannis Wężyka... editae Cracoviae... A.D. 1630. (Zbiór Wężyka).

Constitutiones Synodales Ecclesiae Culmensis a Rev. Dno Petro Costka Episcopo Culmensi emendatae et auctae A. D. 1530. Opere et impensis R.D. Odincti Perrenot Canonici et Officialis Generalis Culmensis in lucem editae A.D. 1610.

Constitutiones Synodales Varmienses, Sambienses, Pomesanienses, Culmenses, nec non provinciales Rigenses. Hipler F., Brunsbergae 1899.

Corpus Iuris Canonici, ed. Aemilianus Friedberg. Pars I. Decretum Magistri Gratiani, Lipsiae 1879.

Corpus Iuris Canonici, ed. Aemilianus Friedberg. Pars II. Decretalium Collectiones, Lipsiae 1881.

Corpus Iuris Civilis, vol. I Digesta. Paulus Krueger. Berolini apud Wsidmanos 1908.

Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et Constitutiones Synodarum Provincialium et Dioecesanarum Regni eiusdem ad Summam collectae... Editae cura et studio Zenonis Chodyński... et Eduardi Likowski... Tomus II... Posnaniae. Sumptibus et typis Jaroslaj Leitgeber 1882.

Epistola Pastoralis... Cardinalis... Bernardi Maciejowski, jako rozdział w Synodus Dioecesis Chelmensis ab D. Christophoro Joanne in Słupow Szembek, celebrata A.D. 1717, Zamoscii, Typis Universitatis.

Monumenta Historica Dioeceseos Vladislaviensis, t. XV. Vladislaviae 1897.

Monumenta Historica Dioeceseos Vladislaviensis, t. XXXI, Vladislaviae 1901.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Kraków 1935.

Reformationes Generales ad Clerum et populum Dioecesis Cracovien. pertinentes ab Ill. et Rev. Dno D. Martino Szyszkowski in Synodo Dioecesis sancitae, et promulgatae, A. 1621, die 10 Februarii. Cracoviae in Officina Andreae Petricovi Typogr. S.R.M.

Rozrządzenia y Pisma Pasterskie za rządów I. O. Księcia Michała Jerzego Poniatowskiego Biskupa Płockiego etc etc do Dyecezyi Płockiej wydane. Dla wygody tejże Diecezyi zebrane i do druku podane. Tomów I—IV in 16-o. W Warszawie w Drukarni Nadw. J.K.M. i Przew.

Komisji Edukacji Narodowej. Roku 1785. Wydał X. Wiktor Wargawski Katedry Płockiej i Kollegiaty Pułtuskiej Kanonik.

Statuta Synodalia Dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae collegit et edidit Zenon Chodyński... Varsaviae 1890.

Statuta Synodalia Dioecesis Sanctae Ecclesiae Wratislaviensis edidit M. de Montbach... Wratislaviae A. D. 1855.

Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420 uzupełnili i wydali ks. Jan Fijałek i Adam Vetulani, Kraków 1915—1920—1951.

Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. IV. *Statuta Synodalia Episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis mandata, additis statutis Vielunii et Calissii s. 1420 conditis (et ex rarissimis editionibus — etiam authenticis nunc iterum editis)*. Heyzmann U. Cracoviae a. 1875.

Synodus Dioecisana Vladislaviensis ab Ill. et Rev. Domino D. Mathia Lubieński... Episcopo Vladislaviensi et Pomeraniae in sua Ecclesia Cathedrali Anno Domini 1634. Varsaviae A. D. 1634.

Synodus Dioecisana Praemysliensis praesidente D. Andrea Szoldrski a. D. 1639. Cracoviae 1636.

Synodus Dioecisana Praemysliensis praesidente D. Petro Gembicki Anno Domini 1641. Cracoviae 1648.

Synodus Dioecisana Chełmensis ab D. Christophoro Joanne in Stupow Szembek celebrata A. D. 1717.

Synodus Posnaniensis per Nos Stanislaum in Magna Witwica in Ecclesia Cathedrali convocata Anno ab Incarnato verbo 1689. Varsaviae.

Synodus Dioecisana Posnaniensis sub D. Christophoro Antonio Szembek, Varsaviae celebrata a. 1720. Varsaviae Typis S.R.M. Scholarum Piarum.

Synodus Dioecisana Varmiensis DD. Christophori Joannis comitis in Stupow Szembek Episcopi Varmiensis a. D. 1726.

II. OPRACOWANIA

Abraham Wł., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1893.

Abraham Wł., *Najdawniejsze Statuty Synodalne Archidiecezji Gnieźnieńskiej oraz Statuty z Rękopisu Oss. Nr 1627*, Kraków 1920.

Abraham W., *Statuta Synodu prowincjonalnego w Kaliszu z r. 1420*, Kraków 1888.

Abraham Wł., *Studia krytyczne do dziejów średniowiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła Polskiego*. Kraków 1917.

- Bałyk B., *Innocenty Winnicki władca przemyski 1679—1700* (maszynopis).
- Biskupski S., *Krzysztof Zórawski Polski Kanonista XVIII Stulecia*, Włocławek 1950.
- Ch (ełmicki) Z., *Kościół* (przepisy prawa kościelnego). *Encyklopedia Kościelna im. Nowodworskiego*. t. XI, Warszawa 1878.
- Crespin J., *Historia o srogim prześladowaniu Kościoła Bożego... z łacińskiego przełożył, C. Bazylik, Brześć Litewski 1567*.
- Dębiński K., *Dozory Kościelne*, Warszawa 1913.
- Fagnanus P., *Commentaria Decretalium*, 1.III, pars II, Romae 1661.
- Fijałek J., *Najstarsze Statuty Synodalne Krakowskie Biskupa Nanckera z 2 października 1320 R.*, Kraków 1915.
- Grabowski I., *Prawo Kanoniczne*, Warszawa 1948.
- G (autier) J., *Kościelny majątek*. Podręczna Encyklopedia Kościelna. t. XXI—XXII. Warszawa 1910.
- Jacobson H., *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen mit Urkunden und Regesten*. Königsberg 1837.
- Kałwa P., *Pierwszy Polski Synod Plenarny*, Lublin 1939.
- Kałwa P., *Powstanie i rozwój kolendy jako daniny parafialnej*, Lwów 1933.
- Kałwa P., *Stanowisko Kościoła Polskiego wobec osadników niemieckich w średniowieczu*, Lublin 1947.
- Karłowski K., *Z dziejów zarządu majątku kościelnego*. *Miesięcznik Kościelny. Organ Archidiecezji i Poznańskiej*. Nr. 51, R. 1936.
- Kolańczyk K., *Studia nad relikdami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce*, Poznań 1950.
- Kutrzeba S., *Historia Źródeł Dawnego Prawa Polskiego*, Lwów, Warszawa, Kraków. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Łukaszewicz J., *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*. t. I. Poznań 1858.
- Maciejowski W., *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów* t. II. Petersburg — Warszawa 1842.
- Małecki F., *Udział czynnika świeckiego w zarządzie majątkiem kościelnym w Polsce w pierwszych pięciu wiekach po wprowadzeniu chrześcijaństwa*, Lublin 1949. (maszynopis).
- Meysztowicz W., *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego*, Wilno 1935.
- Morawski M., *Synod Diecezjalny w dawnej Polsce*. Włocławek 1937.
- Morawski M., *Synod Prowincjonalny Prowincji Gnieźnieńskiej w dawnej Polsce*, Włocławek 1935.

- Nowicki E., *Kościelne prawo majątkowe*, Poznań.
- Nowicki E., *Zarząd majątku kościelnego w Rozporządzeniu Ks. Kard. Prymasa z 25 września 1936 r. Miesięcznik Kościelny*. Organ Arch. Gnezn. i Pozn. Nr. 1. R. 1936.
- Firhing E., *Ius canonicum*, t. III, Dilingae 1676.
- Reiffenstuel A., *Ius canonicum universum*. t. II. Parisiis 1854.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i Studia Krytyczne*, t. II. *Synody Diecezji Wileńskiej i ich Statuty*. Warszawa, 1948.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i Studia Krytyczne*, t. IV. *Najdawniejsze Statuty synodalne diecezji chełmskiej z XV w.* Lublin 1948.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła Krytyczne* t. III. *Synody diecezji Łuckiej i ich Statuty*. Warszawa 1949.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i Studia Krytyczne*, t. V. *Synody Archidiecezji Gnieźnieńskiej i ich Statuty*. Warszawa 1950.
- Silnicki T., *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca XIV wieku*. Kraków 1939.
- Silnicki T., *Organizacja archidiaconatu w Polsce*. Lwów 1927.
- Thomassin L., *Ancienne et Nouvelle Discipline de l'Église*, Bar-le-Duc 1870.
- Ulanowski Wł., *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków 1887.
- Umiński J., *Historia Kościoła*, t. I., Opole 1949.
- Wadowski, *Rady kościelne. Wiadomości Diecezjalne Lubelskie*. R. 1929.
- Wiślicki J., *Prawa świeckich w Kościele Katolickim*, Lublin 1939.

III. SŁOWNIKI

- Bobrowski F., *Słownik łaciński-polski*, t. I., Wilno 1905.
- Bobrowski F., *Słownik łacińsko-polski*, t. II., Wilno 1903.
- Cnapius G., *Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae, quae latine de verbo ad verbum reddi nequeunt, sed periphrastice reddenda sunt per Thesaurum Polono-Latinum*, Posnaniae 1737.
- Du Cange, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis ...Conditum a Carolo Dufresne*, Parisiis 1846. Tomus Sextus.
- Dictionnaire de Droit Canonique publié sous la direction de R. Naz.* Fascicule XXV, Paris — VI 1950.
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*. „Michalinum” 1948.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedoźwiecki W., *Słownik języka polskiego*. t. VII., Warszawa 1919.
- Linde M., *Słownik języka polskiego*, t. VI., Warszawa 1814.
- Nouveau Larousse Universel sous la direction de Paul Augé*, Paris, t. II.

SPIS TREŚCI

<i>Zarząd majątkiem kościelnym w kanonicznym ustawodawstwie powszechnym</i>	[I]
<i>Geneza instytucji wityrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym</i>	[1]
<i>Powolywanie wityrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym</i>	[15]
<i>Prawa i obowiązki wityrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym</i>	[33]
<i>Dochody kościelne pod zarządem wityrykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym</i>	[59]
<i>Wykaz źródeł i opracowań</i>	[75]